

A KOLOZSVÁRI MAGYAR KULTURÁLIS POLGÁRSÁG A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

Plainer Zsuzsa

A tanulmány két, egymástól nehezen elválasztható problematika köré szerveződik: 1. Vesztesnek nevezhető-e a rendszerváltó humán értelmiség? 2. Honnan rekrutálódott a mai politikai elit, és marginalizálódott-e a kulturális elit azáltal, hogy kivonult a politikai életből? Ezekre a kérdésekre a romániai magyar kisebbség sajátos kolozsvári helyzete kapcsán fogalmaz meg a szerző néhány hipotézist.

Bevetető · 1989 decemberének utolsó napjaiban a romániai magyar kulturális élet néhány meghatározó személyisége kezdeményezésére új magyar „megszervezet” született, amely egyszerre vállalta fel a kisebbségi társadalom-politikai képviselői és a társadalomépítéssel járó feladatokat¹. A „mozgalmi RMDSZ” (Bakk 1999) kulcsszereplőinek nagy részét tizenkét évvel a rendszerváltás után már hiába keressük a Szövetség tisztségviselői között. Hová tűntek, és mi történt velük? Másképpen szólva, hogyan váltak ki az RMDSZ-ből a kulturális elit tagjai és melyek voltak a professzionális politikai elit kialakulásának fontosabb állomásai?

Hatalom és diskurzus, avagy az értelmiség kivonulásáról szóló tézis színe és fonákja · Néhány szociológus, politikus, közíró (mint például Zygmund Baumann, Vacláv Hável vagy Szalai Erzsébet, idézi Bíró 1998) a közép-kelet-európai rendszerváltás foratókönyvét a (humán) értelmiség marginalizálódásaként gondolja el: az értelmiség, amelynek fontos szerepe volt a rendszerváltás előkészítésében (például úgy, hogy szimbolikus tiltakozásai révén a rendszerváltás előtti hatalom állandó ellenzékévé vált, jogot formálva arra, a tárgyalások mellett alkudozhasson a puhavonalas hatalmi elittel), illetve az új politikai szervezetek létrehívásában, mindössze mellékszereplője lesz annak az új politikai-társadalmi kontextusnak, amelynek létrejöttében segédkezett².

Néhány évvel ezelőtt az értelmiségi szerepek átalakulásáról szóló közéleti vita jelent meg az ÉS hasábjain (Szalai 2000), amelynek során a vitázók – egyebek mellett – a humán értelmiség marginalizálódásáról szóló tézis fonákjaira is rávilá-

gítottak. A vita során Kemény Vagyim azt a kérdést vetette fel, vajon vesztesnek tekinthető-e a rendszerváltó értelmiség, amelynek tagjai ma egyetemi katedrák, kuratóriumi helyek birtokosai, civil szervezetek vezetői és ösztöndíjakat nyertek el? (Szalai 2000).

Kemény Vagyim kérdése számos problémát vetett fel. Többek között azt, hogy marginalizáció „érzete” és a kulturális mező pozícióinak birtoklása közötti ellentmondás felhívja a figyelmet arra, hogy (a kulturális és politikai elit vizsgálata során) különbséget kell tennünk az elitcsoportok által birtokolt diskurzív hatalom, valamint a társadalmi térben ténylegesen birtokolt pozíciók között. Marginalizációról akkor beszélhetünk, ha egy elitcsoport tagja ténylegesen elveszítette a társadalmi térben korábban birtokolt pozícióit.

A romániai magyar kulturális és politikai elit vizsgálatakor fokozottan figyelniük kell a fenti ellentmondásra, hiszen erre a csoportra különösen jellemző a diskurzív erő és a tényleges társadalomalakító erő közötti különbség (Bíró 1998). A kisebbségi nyilvánosságban a romániai magyar elit korlátlan hatalom birtokosaként határozza meg önmagát, jóllehet, ez korántsem igaz. Erre egy példa kapcsán szeretnék rávilágítani. 1997 februárjában és márciusában a politikai és kulturális elit egyes tagjai az önálló magyar egyetem létrehozásáról vitáztak a kolozsvári Szabadság napilap hasábjain³. Az önálló magyar egyetem képviselőire létrehozott Bolyai Társaság a napilapban az egyetem ügyét az egész magyar társadalom óhajának állította be, önmagát pedig az „össz nemzeti érdekek legitim képviselője”-ként határozta meg, jóllehet, a Szabadelvű Kör vitáján felszínre került, hogy a Babeş-Bolyain tanuló diákok és oktatók véleménye a „magyar egyetem ügyé”-vel kapcsolatosan megosztott (lásd továbbá Magyar Péter 1997). Tanulmányunk szempontjából az a fontos, hogy a felmérés eredménye nyilvános vitát generált, és a vitában álló egyik fél álláspontja nyomán kijelenthetjük, hogy létezett a romániai magyar társadalomnak egy olyan - nem elhanyagolható - szegmense, amelynek egyetemszervezési elképzelései eltértek attól, amelyet a Bolyai Társaság képviselt, és így cáfolták a civil szervezet azon

kijelentését, amelynek értelmében az egyetem létrehozásának kérdése valóban a romániai magyar társadalom egészének egyseges óhaja lett volna.

A fentiek értelmében a romániai magyar elit vizsgálatában, különösen, ha a humán elit pozícióinak változását igyekszünk nyomom követni, el kell tekintenünk a kisebbségi elit diskurzív önidentifikációs stratégiáitól, melyekkel leginkább az írott és elektronikus sajtóban találkozunk. A kisebbségi elit kutatásában inkább az elitcsoportok által birtokolt pozíciók változását kellene szem előtt tartanunk.

A diskurzusokon innen és túl - a társadalmi tőke konverziója · Eyall, Szelényi és Townsley *Kapitalizmus kapitalisták nélkül* (2001) című könyvében⁴ cfojlja a politikai kapitalizmus tézisét. A politikai kapitalizmus értelmében a kelet-közép európai rendszerváltás során az 1989 előtt szerzett politikai funkciók 1989 után gazdasági kulcspozíciókká alakíthatók, másképpen szólva a rendszerváltás utáni gazdasági elitet az egykori pártfunkcionáriusok alkotják. Szelényi és szerzőtársai 300 közép- és kelet-európai nagyvállalat vezető pozíciójában lévő menedzserrel készítették karrierinterjúkat. Az interjúk tanúsága szerint a megkérdezettek jelentős része már a 80-as években is vezető pozícióban volt valamely nagyvállalatnál, habár nem volt tagja a csúcsvezetésnek, elsősorban szaktudásának köszönhetően őrizhette meg kulcspozícióját. A szerzők szerint az elitpozíciók változása a Bourdieu-i értelemben vett társadalmi tőke⁵ változásaként tételezhető. A tőkevolumen nagysága alapján, amely, mint tudjuk, a társadalmi térben elfoglalt pozíciók mutatója, Bourdieu a francia társadalom szinkronikus rétegződési modelljét alkotja meg. Szelényiék szerint Bourdieu modellje diakronikus szemléletben is érvényes lehet, azaz egy társadalmi struktúra időbeni változásának leírására is használható. A kijelentés igazolásaként a szerzők a társadalmi tőke segítségével a közép-európai társadalmak 1989 előtti és utáni strukturális modelljét alkotják meg. A modell értelmében 1989 előtt, az államszocializmus korai, sztálini korszakában a kapcsolati tőke az állampárttal való viszonyban intézményesül, azaz az erőforrásokhoz való hozzáférés a párt-hoz való lojalitás kifejeződésének feltétele. A 60-as években kezdődő reformkommunizmusban a politikai tőke mellett a kulturális tőkének, a képzettségnek és a szakértelemnek is fontos szerep jut az erőforrásokért való versengésben, hiszen a kommunizmus későbbi szakaszában a rendszernek (legitimitása megőrzéséhez) kulturális és gazdasági teljesítményekre is szüksége van, amelyek jól képzett, azaz magas kulturális tőkével rendelkező egyénektől származnak. A rendszerváltás gazdasági nyertesei a fiatalon, a 70-es 80-as években gazdasági pozíciókhoz jutott technokraták, akik 1989 előtt az állampárt második-harmadik vonalához tartoztak. A technokraták a reformkommunizmusban szerzett gazdasági-vezetői ismeretük révén sikeresen átmehették pozícióikat a rendszerváltás után keletkezett új társadalmi-gazdasági-politikai térbe⁶.

A gazdasági elit kulturális- és politikai elithez való kapcsolódásának leírásában a szerzők új fogalmat vezetnek be a rendszerváltás szereplőinek meghatározására. Szelényiék a polgárság fogalmának diffúz, pontosabban összemosódott használatából indulnak ki. Elképzelésük szerint a polgárság eredeti értelme szerint két, különböző társadalmi csoportot

jelöl: egyrészt a *gazdasági polgárságot* (a gazdasági tőke birtokosait), amely a termelőerők tulajdonosait jelöli, másrészt pedig a *kulturális polgárságot* (a kulturális tőkebirtokosait), amely a civil társadalom aktora, az a művelt középosztály, „amelynek történelmi feladata a társadalom modernizációja” (Eyall-Szelényi-Townsley 2001:79). A szerzők szerint az 1989-es rendszerváltó közép-európai humán értelmiség valójában a *kulturális polgárság*, hiszen a kelet-közép európai társadalmak modernizációját vállalta fel. A kulturális polgárság fogalma azért is szerencsés, mert használatával elkerülhető az elit és értelmiség fogalomkörök szükségtelen elkülönítése vagy egybeomlása.

Összefoglalva és kiegészítve a fentiekben mondottakat, Szelényiék szerint a posztkommunista társadalom gazdasági elitjét a reformkommunizmus technokrata menedzserei alkotják, politikai elitjét a kulturális polgárság és az állampárt puhavonalasai, az a két csoport, amely a rendszerváltás forgatókönyvét kidolgozó egyeztető tárgyalások kulcsszereplője. A kulturális elit az alapítványok rendszere által integrálódik a hatalmi struktúrákba, és kapcsolódik a politikai elithez: a politikai elitcsoportok az alapítványok kuratóriumaiba ismert, nagy presztízsű humán értelmiségieket neveznek ki, akik, kuratóriumi tagként a különböző (kulturális, oktatási stb.) tevékenységekre elkülönített pénzalapokat osztják újra, meghatározva ezzel az oktatás- kulturális mező működésének feltételeit, kijelölik a mezők szereplőit. A három szerző által felállított elméleti modell jelentősége – egyebek mellett – hogy a társadalmi átalakulást az elitpozíciók változásaként fogják fel, amelynek mutatója a tőkekonverzió. A modell elsősorban a gazdasági elit kialakulásával foglalkozik, kevesebb figyelmet fordít a kulturális és a politikai elitcsoportok sajátosságainak leírására. Arra sem tér ki, hogy az elitek rekrutációja 89-ben más elvek szerint működött, mint a politikai demokrácia esetében, hiszen a demokratikus választás elterjedése professzionális politikai elit kialakulásához vezet, amely fokozatosan elkülönül attól a humán (és társadalomtudományos) értelmiségtől, amely a rendszerváltás kezdeményezője volt, és aktívan részt vett a rendszerváltás forgatókönyvének kidolgozásában (Szalai 1994; 1996). Az értelmiség kivonulása a politikai életből tehát nagyon is valószínűnek tűnik, az azonban kétséges, hogy ez a csoport az aktív politizálással való szakítása következtében marginalizálódott volna, azaz elveszítette az általa fontosnak tartott pozíciók jelentős többségét.

A következőkben azt igyekszem bemutatni, ha vázlatosan is, milyen volt a romániai, pontosabban egy, a romániai magyar elit működése szempontjából nagy jelentőséggel bíró város, Kolozsvár, kulturális polgársága a rendszerváltás időszakában, melyek voltak a politikai élettel való szakítás fontosabb állomásai és hogyan alakult további sorsunk. A kutatás során karrierinterjúkat készítettem, arra kértem a romániai magyar elit néhány képviselőjét, mesélje el, hogyan alakult az életpályája az egyetemista évektől a jelenig, különös tekintettel 1989 decemberének időszakára. A terepmunka során igyekeztem eljutni azokhoz, akik a rendszerváltás előtt szimbolikus tiltakozó akciókban vettek részt, de megkerestem olyanokat is, akik 1989 decembere óta tagjai az RMDSZ-nek, és ma is funkciót töltenek be a Szövetségben⁷.

A kolozsvári RMDSZ megalakulása – miért pontők? · Jóllehet, 89 decemberének eseményei kaotikusnak látszanak a romániai helyi társadalmak számára, a kolozsvári RMDSZ megalakulása mégis leírható szociológiailag. A kolozsvári Magyar Demokrata Tanács néhány nappal a bukaresti RMDSZ megalakulása előtt jött létre. Egyik alapítója az a kolozsvári egyetemi tanár, aki a 80-as években számos szimbolikus tiltakozásban vesz részt. Az alapítók személyes kapcsolathálókra támaszkodva (informálisan) „összehívják” a kolozsvári magyar kulturális élet néhány (szerintük) meghatározó szereplőjét: egyetemi tanárokat, lapszerkesztőket, írókat, és felhívást tesznek közzé a helyi rádióban. Így a helyi kolozsvári társadalom minden tagja csatlakozhat a Tanácshoz: a felhívásra orvosok, mérnökök, tanárok vagy a kulturális mező kevésbé ismert szereplői válaszolnak. Elképzelésem szerint a „nagy értelmiség” akkori szervezeti aktivitása, vagyis az új helyzetben adottnak tekintett kulturális polgár-szerep társadalomtudományi szempontból leírható jelenség, amelynek számos előzménye van/lehet.

A kulturális polgárság szerepkörének kialakulása egyrészt az 1989 előtti szimbolikus tiltakozó akciókkal magyarázható. Linz és Stephan (1996) tranzitológusok szerint a romániai tiltakozások, szamizdat folyóiratok és egyéb szimbolikus tiltakozó akciók jelentéktelen szerepet játszottak a romániai rendszerváltásban. Míg Bulgáriában (Közép-Európa többi országáról nem is beszélve) 1989-ben 13 olyan ellenzéki mozgalom létezett, amelynek tagjait a társadalom számos tagja ismerte, a romániai „ellenzék” a társadalom széles rétegei számára ismeretlen volt (Stephan-Linz 1996). Beszédes példa, hogy míg az Ellenpontok 14 példányban jelent meg, és hozzátétőlegesen 20-30 olvasója volt (Molnár 1993), addig Budapesten szamizdat butikokban árusították a Beszélőt (Szalai 1994). A szimbolikus tiltakozó akciók (az Ellenpontok, a Limes-kör, a Kiáltó Szó, illetve egyéni és csoportos tiltakozások) bizonyos értelemben meghatározhatták a rendszerváltást, viszont nem annak előkészítésében volt szerepük, ahogy más kelet-közép-európai országokban, hanem 1989 után, az új politikai elit rekrutációjában⁸. A rendszerváltás pillanatában a romániai magyar elit egy része – a szamizdat mozgalmak révén (is) – képes volt kijelölni azokat a személyeket, „akiknek részt kellene venniük” az új hatalomban, illetve helyeselte az egykori tiltakozók közszereplését.⁹ A szimbolikus tőke (az államhatalommal való szembeszegülésből fakadó presztízs) politikai tőkésé konvertálása azért volt lehetséges, mert az államkommunizmusban, és közvetlenül utána a társadalmi hálózatokhoz való csatlakozás (legyenek azok szakmai közösségek) szelekciós elve nem (első-sorban) a szakmai kompetencia kritériumának a függvénye, hanem a tisztességes/kompromittált opposzió alapult: „... még aznap éjjel az ajtónkig kísért a nekünk kijelölt őrangyal. És ettől fogva «bekerültünk a szórásba». Nemcsak «a fiúk» éreztették fenyegető jelenlétüket, meghidegedett körülöttünk a baráti légkör is. Hogyan lehet ilyen közel engedni magunkhoz azt a veszedelmes embert? Nem kevés kolozsvári értelmiségiről szereztem akkor életre szóló tapasztalatokat” (Gyimesi 1993:7).

A kulturális polgár szerepének kialakulásának másik, sokkal meghatározóbb mozzanata a kulturális mező működése a 70-es, 80-as években (hiszen sokkal több személy érint közvetlenül). Az írók, szerkesztők, egyetemi tanárok közül egyesek a kulturális intézmények hatékony működtetése érdekében

szembefordulnak a cenzúrával, alkudoznak vele. Egy nagyobb érdeklődésre számot tartó, szakmailag értékelhető könyv, folyóirat megjelenése, a tudományos igényesség követelményeinek megfelelő egyetemi előadás szinte mindig személyes (szerző-előadó versus cenzor) konfrontáció eredménye volt, egy alkufolyamatban aratott győzelem vagy veszteség. Elképzelésem szerint ez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a jelen kulturális elit tagjai nemcsak szakemberként látják magukat, hanem a kisebbségi nyilvánosság aktoraiként is, hiszen a propagandamentes könyv, folyóirat, napilap megjelenése, egyetemi előadás vagy iskolai tanóra megtartása egy, a társadalom javát szolgáló, közösségi cselekedet, amelyben a humán értelmiség a szólás- és véleményszabadság demokratikus értékeinek próbál érvényt szerezni: „Amikor a Kriterrionnál dolgoztam, a kezembe került X könyve, és azt gondoltam, ez egy nagyon jó könyv, mindenképpen meg kellene jelennie, mert nagy szükség van rá. A cenzor azt mondta, jó, megjelenhet, de kérem meg X-et, hogy írjon hozzá egy előszót, amiben Ceaușescunak a neve is szerepel. Na, gondoltam, X ezt úgysem írja meg soha, és akkor a könyv nem jelenik meg. Akkor kitaláltam, hogy megírom én az előszót, és így mindenki jól jár, X sem kompromittálja magát, és a könyv is megjelenhet. Így is lett.”

A „szétválás” forgatókönyve · Fentebb már szóltunk arról, hogy a rendszerváltás korai politikai szereplői, a kulturális polgárság tulajdonképpen két társadalmi kategóriába sorolható. Egyrészt a nagy kulturális tőkevolumennel rendelkező kulturális elithez, a humánértelmiségiek azon csoportjához, akik szakmai tevékenységük révén már 1989 előtt bizonyos ismertségre tettek szert, illetve ők birtokolták a kulturális mező fontosabb pozícióit: főleg egyetemi tanárok, írók, lapszerkesztők, stb. Másrészt azonban a mozgalmi RMDSZ-ben egy kisebb kulturális tőkevolumennel rendelkező csoport is részt vett: orvosok, mérnökök, tanárok, a kisebbségi magyar nyilvánosságban ritkábban szerepelt értelmiségiek. Úgy tűnik, mára az RMDSZ tisztségviselői ez utóbbi kategóriából kerültek ki, míg a „nagy értelmiségiek” jelentős része nagyjából 1992-re, a második parlamenti-, és az első helyhatósági választások idejére kivált a szervezetből (Bakk 1999). Ezt a mozzanatot nevezem a továbbiakban „szétválásnak”.¹⁰

Vizsgálatom eredményei szerint a „szétválásban” az első fontos mozzanat a 90-es választási listák összeállítása volt¹¹. A kolozsvári kulturális élet meghatározó figurái sorra utasítják vissza a képviselői mandátumot, nagy részük bár részt vesz a szervezetalakításban, mégsem kíván tényleges politikai szereplővé válni.¹² Az új politikai elit, a parlamenti képviselők és szenátorok jórészt a „második vonalból” kerültek ki. Jóllehet, az RMDSZ 1996-ig ellenzékben politizált, úgy tűnik a politikusi szerepek betöltése által szerzett tudás elégséges volt ahhoz, hogy a „politikai” és az „értelmiségi” szerepek egyre élesebben elkülönüljenek (valójában azok teljesen sohasem különülhetnek el, mint ahogy nem is esnek egybe tökéletesen).

A szétválás másik fontos állomása a helyi RMDSZ szervezetek kialakulása. Kezdetben a szervezetek tevékenységének legnagyobb részét az elbeszélők szerint az adminisztratív munka jelentette: a körzeti RMDSZ szervezetek megalakítása, segélyszállítmányok elosztása. A kulturális élet meghatározó szereplőinek nem volt további érdeke tartósan részt venni ebben a

munkában, hiszen az új helyzetben a társadalmi nyilvánosság szerkezete is megváltozott, s eltűntek az írott és elektronikus sajtó-, valamint a könyvkiadók munkáját gátló tényezők is.

Ki, merre? · A kulturális polgárság egyik frakciója tehát az RMDSZ-ben maradt, jobbára a helyi szervezetekben, melyek a helyi és országos politikai elit rekrutációjának egyik fő terepe: innen kerültek ki a szenátorok és parlamenti képviselők, valamint a helyi és megyei vezetés tagjai. Másik része a „civil szervezetként” működő RMDSZ-ben vállalt funkciót, egy részük szakmai karrierjét építette. Különösen fontos, hogy a „nagy értelmiség” alkotja az újonnan létrejött alapítványi elitet, amely tulajdonképpen újraosztja a (jobbára Magyarországról érkező) közpénzeket. Továbbá, a megszólaltatott szereplők véleménye szerint is, úgy tűnik – Közép-Európától eltérően, ahol a humán értelmiséget a politokrácia jelöli ki az alapítványok kuratóriumi helyeire –, hogy a romániai magyar társadalomban az alapítványi elitet maga a politokrácia alkotja, illetve az RMDSZ „civil szervezet”-ként működő pillére. Ha a fentiekkel összhangban elfogadjuk, hogy a birtokolt tőkevolumen az egyéni pozíciók mutatója, akkor azt mondhatjuk, hogy a kulturális polgárság utóbbi frakciója kulturális tőkéjét politikai tőkévé konvertálta. A „civil szervezetként” működő RMDSZ-ben a tőkefelhalmozás és tőkekonverzió sajátos módon történt: az egykori tanár, szerkesztő, újságíró az RMDSZ valamilyen oktatással vagy kultúrával foglalkozó testületéhez került, és így látszólag a kulturális mezőben maradt. Új pozíciója azonban lényegesen magasabb a réginél, felfele volt mobilis, hiszen kuratóriumi tag lett, a közpénzek újraosztása révén befolyásolja a kulturális intézmények működését.¹³

A „nagy értelmiségiek” esetében kétféle konverziós stratégiáról beszélhetünk: egy részük rövid ideig jelen van a Szövetség országos vezetésében, majd kivonul a politikai életből, és visszatér a kulturális intézményekhez, vagy a frissen alakult „civil szervezetekhez” és alapítványokhoz.¹⁴ A civil szervezetek, valamint a kulturális intézmények, elsősorban a könyvkiadás, az írott- és elektronikus média, működésének ismeretében joggal feltételezhetjük, hogy azok többé-kevésbé állandó kapcsolatban állnak a hazai és/vagy Magyarországi alapítványi rendszerrel, azaz, Eyall, Szelényi és Townsley elemzésének megfelelően, a politokrácia és a kulturális elit fúziója az alapítványi rendszerek által jön létre. Az alapítványi rendszerekkel való állandó kapcsolattartásnak az az oka, hogy sem a romániai magyar kulturális intézmények, sem pedig a kulturális javakat (hagyományörzés, konferenciák stb.) termelő civil szervezetek nem tekinthetők piaci szereplőknek (Magyari 2000). A piaci mechanizmusokat figyelmen kívül hagyó viselkedésnek

számos oka van. Az egyik a kulturális vezetők viselkedési mintának a következménye, a másik strukturális. Az előbbi ok abból származik, hogy 89 előtt a kulturális intézmények működését nem a piac határozta meg: az nem is létezett, a kulturális javakat az állam tartotta fenn, és saját céljaira használta fel. Az intézmények vezetőinek - a piaci mechanizmusok hiányában - egyszerűen nem volt szüksége arra, hogy piaci szereplőként viselkedjen, azaz fogyasztói igényekhez alkalmazkodjon (1989 előtt fogyasztókról sem beszélhetünk, hiszen a piac és a fogyasztó kategóriák jelentése egy másik paradigmában érvényesek). Éppen ezért egy paradox helyzettel állunk szemben: 1989 előtt az egyébként hozzáértő kiadók/szerkesztők, az irodalmi- és közéleti lapok munkatársai nehezen boldogultak, a politikai rendszer folyamatos zaklatásai, a cenzúra miatt. 1989 után viszont, amikor a cenzúra intézménye már nem működött, s lapok munkatársai szabadon megnyilvánulhattak, a rendszeres (és kiszámítható) állami támogatások megszűnése által keletkezett új helyzetben piaci előtűdások hiányában megint csak „nem bírnak boldogulni”, ezért az alapítványi juttatásoktól függenek. A rugalmatlanság másik oka strukturális. Egy nagyobb szerkezetű intézménynek egyszerűen nehezebb intézményi habitusán változtatni, mint egy kisebb szerkezetű intézménynek. A kulturális polgárság véleménye szerint a 70-es, 80-as évek végén a kulturális intézmények nagy része igen magas szakmai színvonalon végezte a munkáját; a folyóiratok és könyvkiadók tevékenysége nagy elismertségnek örvendett, így kérdéses, hogy egyáltalán a kulturális vezetőknek kell-e, szükséges-e habitust váltani. A civil szervezetek is hasonló helyzetben vannak. Nagyrésztük az alapítványi támogatások révén rendszeresen működhet, így nincs szüksége arra, hogy rugalmasan viszonyuljon környezetéhez (Bíró 1998), hiszen a szervezetek által előállított kulturális javak szélesebb fogyasztóközönség nélkül is létrejönnek.

Következtetés · Térjünk vissza a kérdéshöz, marginalizálódott-e a kulturális elit azáltal, hogy kivonult a politikai életből? Az elbeszélte élettörténetek arra utalnak, hogy 89 után a csökkenő állami támogatás mellett megváltoztak a kulturális mezőben való érvényesülés lehetőségei. Ennek talán legfontosabb oka, hogy a kulturális vagy tudományos javakat más piacokon (Magyarország, Nyugat-Európa) is értékesíteni lehet. Nem állíthatjuk tehát, hogy humán értelmiség az átalakulás vesztese lenne. Igaz azonban, hogy néhány interjúban az elbeszélő a 80-as évekhez képest marginálisnak értékelte saját helyzetét; ezekben az interjúkban a marginalizáltság mindig a kulturális mező erőforrásaihoz való hozzáférés hiányát jelentette.

mazható. A magyar politikai elit rekrutációs háttéréről lásd továbbá Kéri, L. (1994): Vázlat az új politikai elit szocializációs háttéréről című tanulmányát, in: Korunk 1994/3 107-114.

³ Horváth Andor: A Bolyai Társaság elnökének levele a Szabadelnvi Körköz, Szabadság, február, 10; Kerekasztal-megbeszélés az önálló magyar egyetemről. P. Szabó, Szabadság, 1997 február, 21; február, 10; Magyari Nándor: Universitas és környezete. A Magyar egyetem-eszme beágyazottsága a kisebbségi elitek diskurzusába, Szabadság, 1997 február 10; Gyenge

JEGYZETEK

¹ Az RMDSZ Ideiglenes Intézőbizottságának kiáltványa, 1989 december 25. Lásd továbbá az RMDSZ Szándéknyilatkozata, 1990 január 13. (RMDSZ – Romániai Magyar Demokrata Szövetség, a romániai magyar kisebbség politikai és érdekvédelmi szervezete).

² Közép Európa érvényes modell. Romániában csak jelentős módosításokkal és az 1989-es eseményeket követően alkal-

Zs.: A Bolyai Társaság közgyűlése. Kéri a Bolyai egyetem törvénybe iktatását, Szabadság, 1997 március 10.

⁴ A kötet egy Közép Európai- összehasonlító rétegződés-kutatás fő eredményeit foglalja össze (ebből a kutatásból Románia kimaradt). Romániára vonatkoztatva egyes megállapítások érvényesek lehetnek, de ezeknek hazai viszonylatban csupán hipotézis jellegük van.

⁵ Bourdieu szerint a társadalmi tőke volumene az egyén társadalmi térben elfoglalt helyének mutatója, és több típusát különíthetjük el: a kulturális tőke az egyén által birtokolt tudást, pontosabban szaktudást jelenti, és leginkább az iskolai végzettség által mérhető; a gazdasági tőke az egyén által birtokolt anyagi javak összessége, a kapcsolati tőke az egyén által birtokolt kapcsolati háló. A tőke sajátossága, hogy konvertálható, egy tőkefajta más tőkefajtvá alakítható át, és - Bourdieu szerint- minden tőketípus alapja a gazdasági tőke, azaz a tudás és a kapcsolatok hálója anyagi elismertséggé változtatható (Bourdieu 1996).

⁶ Romániában nem volt reformkommunizmus. A Szelényi-ék által kidolgozott modellt csupán irányadónak, kiindulópontnak tekintettem az elemzésem során.

⁷ A kutatás során igyekeztem a humán elit tagjait kiválasztani, azokat, akik 89 előtt és/vagy 89 után a kulturális mező fontos pozícióinak birtokosai: szerkesztők, tanárok, kulturális intézmények vezetői, és jelen voltak az RMDSZ alakulásakor. Az interjúkat visszaemlékezésekkel egészítettem ki, de terepmunkám során az alapítványok és civil szervezetek adminisztratív személyzetével folytatott (informális) beszélgetések is hasznomra voltak. A kutatás során, az RMDSZ kialakulásának folyamatát vizsgálva néhány olyan interjú is felhasználtam, amelyet Kántor Zoltán, a budapesti Teleki László Intézet kutatója számára készítettem. Nem tagadom, hogy a kulturális polgárság általam készített portréja meglehetősen vázlatos. Ennek oka, hogy kevés társadalomtudományi tanulmány készült a romániai magyar elitéről. Terepmunkámat nemcsak a tanulmányok, hanem a társadalomtudományi diskurzus elterjedésének hiánya is megnehezítette: a kulturális elit egy része ambivalensen viszonyult a szociológiai-antropológia interjúhelyzethez:

KÖNYVÉSZET

Bourdieu, Pierre: *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*, in Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*, pp. 156-177, 1996, Budapest, Új Mandátum

Bakk Miklós: *Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete 1989 után*, in Regio, 1999/2. pp. 81-115

Biró A. Zoltán: *Intézményesedési folyamatok a romániai magyar társadalomban 1989 és 1995*, 1998, Csíkszereda

Gyimesi Éva: *Honvág a hazában. Esszék, interjúk, publicisztikai írások*, 1993, Budapest, Pesti Szalon

Kéri László: *Vázlat az új politikai elit szocializációs hátteréről*, in Korunk 1994/3, pp. 107-114

Eyal-Szelényi-Townsley: *Capitalism fără capitaliști. Noua elită conducătoare din Europa de Est*, 2001, București, Omega

J. Linz, Juan - Stepan, Alfred: *The Effects of Totalitarianism - cum Sultanism on Democratic Transition: Romania*, in Prob-

lem of Democratic Transition and Consolidation, pp. 344-357, 1996, Baltimore-London, The John Hopkins University Press

⁸ Lásd Péter László *Az Aranykorszak örökösei? A politikai szellem fenomenológiája* című tanulmányát jelen lapszámban.

⁹ A legfontosabb szimbolikus tiltakozó akcióknak a következőket tekintem: az Ellenpontok szamizdat folyóirat megjelenítése, a Limes értelmiségi kör, a Kiáltó Szó c. szamizdat folyóirat, Tőkés László és Gyimesi Éva egyéni tiltakozó akciói. A szimbolikus tiltakozásokban résztvevőkről lásd: Molnár János (1993) *Az Ellenpontok és az Ellenpontosok története*, Gyimesi Éva (1993): *Honvág a hazában*, Cseke Péter (2001): *Lehet - nem lehet*. A szimbolikus tiltakozásokban részt vevők politikai jelenlétéről lásd Bakk (1999): *Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete 1989 után*.

¹⁰ Idézet az egyik interjúból: „És Kolozsváron is megalakítottuk az RMDSZ helyi szervezetét, ott volt a gyűlés a Magyar Színházban. Mindenki ott volt, aki számított, a kolozsvári értelmiség színe java: ... Egyed Ákos, Dávid Gyula, Balázs Sándor, Benkő Samu, Kötő József, mindenki”.

¹¹ Kijelentéseim empirikus alapját a válaszadók által szolgáltatott információk képezik. Tudatában vagyok az „elbeszél és megélt történetek”, mint élettörténeteknek a konstruált voltának, fenomenológiai természetének. Vizsgálatomban és elemzésemben „zárójelbe tettem” a történeteket megalapozó tényvalóságot.

¹² Idézet az egyik interjúból: „... és összeállítottuk a parlamenti listákat. De senki nem akart képviselő lenni. Kérdeztem mindenkit, aki ott volt az RMDSZ-ben, nem akarsz képviselő lenni, de nem akart. Valakinek el kellett vállalni, így lettem én képviselő egy rövid ideig.”

¹³ Az alapítványi elit és a politika összefonódásáról lásd a Krónika 2002/augusztus 9-i számának Szempont oldalát, amely a Transindex c. internetes újság hozzászólásaiból válogat, illetve az ezekre adott válaszokat, Krónika 2002 augusztus 16.

¹⁴ A konverziós stratégiákról lásd Bakk i.m. (az RMDSZ összetétele 89 és 93 között), valamint a Korunk 1995/11-es számát.

lems of Democratic Transition and Consolidation, pp. 344-357, 1996, Baltimore-London, The John Hopkins University Press

Magyari N. L. - Péter L.: *Egyetemről magyardiák szemmel*, in Korunk 1997/4

Magyari Tivadar: *A romániai magyar média*, in Médiakutató, 2001/1, pp. 95-107

Molnár János: *Az egyetlen. Az Ellenpontok és az ellenpontosok története*, 1993, Szeged

Szalai Erzsébet: *Az elitek átváltozása*, 1996, BudapestÚó: *A hatalom szerkezete Magyarországon a politikai rendszerváltás után*, in Útelágazás. Hatalom és értelmiség az államszocializmus után, pp. 115-171, 1996, Szombathely, Savaria UP

Szalai Erzsébet: *Szereppróba*, in Útelágazás. Hatalom és értelmiség az államszocializmus után, pp. 25-61, 1994, Szombathely, Savaria University Press

Uó: *Útelágazás*, in uo. pp. 3-25

Uó: *Ezredváltó dilemmák Magyarországon*, 2000, Budapest, Új Mandátum